УДК 316.354 https://doi.org/10.63546/3005-2246.2024.8.4.003

РАХМЕТУЛИНА Багдат Сагингановна
Заң ғылымдарының кандидаты, Ш.Уалиханов атындағы Кокшетау Университетінің Құқық кафедрасының меңгерушісі

ОМАРОВА Айнур Элеусизовна*,
Алматы қалалық адвокаттар алқасының адвокаты, заң ғылымдарының магистрі

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДА МЕДИАЦИЯ ҚОЛДАНУДЫҢ ҚАЖЕТТІГІ ТУРАЛЫ

Аннотация. *Құқықтық тәжірибеде медиативтік процедураларды жүзеге асырудың тетіктерін қарастыру, оның ішінде білім беру процесінде медиацияны қолдану мәселелерін зерттеу өзекті тақырыпқа айналуда. Әдебиеттерді және заңнаманы зерттеу медиацияның қолдану әдістерінің жан-жақты қысқаша мазмұнын береді, атап айтқанда қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істерде медиативтік процедураларды қолдану мүмкіндіктерін, оның тиімділігі туралы түсінік береді. Зерттеудің алдына қойған мақсаты Қазақстан Республикасының білім беру мекемелеріндегі дауларды (жанжалдарды) медиация тәртібімен шешудің құқықтық мәселелерін жан-жақты, кешенді зерттеу. Медиацияны қолданудың негізгі тәсілдері бар: біріншіден, ол жанжалдарды реттеуші амал-тәсілдер; екіншіден, ол жан-жалдарды шешудің балама тәсілі; үшіншіден, соттан тыс шешудің заманауи құралы; төртіншіден, ол татуласуға негізделген тәсіл. Осы тәсілдер арқылы медиацияның нақты мамұны мен мәні зерттеліп, бағаланады. Нәтижелерді талдау (1) медиация тұжырымдамасын жан-жақты зерттеу және ғылыми талдау жүргізу тек теориялық қана емес, сонымен бірге оның негізгі қағидаларын жүзеге асыру және олардың білім беру мекемелері жүйесіндегі дауларды (жанжалдарды) реттеу процесінде көрінуі үшін үлкен практикалық маңызы бар екенін көрсетеді; (2) медиацияның принциптері мен маңыздылығын ашып көрсету, сондай-ақ Қазақстан Республикасының білім беру мекемелеріндегі дауды (жанжалды) шешуде медиатордың рөлін белгілеуді көрсетеді. Бұл мәселені шешу маңызды. Бұл әр түрлі деңгейдегі білім беру ұйымдарындағы субъектілер арасында туындайтын дауды (жанжалды) шешу процесіндегі медиацияның рөлі мен орнын көрсетеді.*

Түйін сөздер: *медиация, мемлекет, құқық, заң, билік, білім беру, медиативтік тәсілдер.*

РАХМЕТУЛИНА Багдат Сагингановна
кандидат юридических наук, заведующая кафедрой Права Кокшетауского Университета имени Ш.Уалиханова

Омарова Айнур Элеусизовна,
Адвокат Алматинской городской коллегии адвокатов, магистр права

О НЕОБХОДИМОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕДИАЦИИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *Актуальной темой становится рассмотрение механизмов реализации медиативных процедур в правовой практике, в том числе изучение вопросов применения медиации в образовательном процессе. Изучение литературы и законодательства дает*

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: oae_0803@mail.ru

исчерпывающее изложение методов применения медиации, в частности, дает представление о возможностях применения медиативных процедур в уголовных, гражданских и административных делах, их эффективности. Целью исследования является всестороннее, комплексное исследование правовых вопросов разрешения споров (конфликтов) в образовательных учреждениях Республики Казахстан в порядке медиации. Существуют основные способы применения медиации: во-первых, это регуляторные подходы к конфликтам; во-вторых, это альтернативный способ разрешения конфликтов; в-третьих, современный инструмент внесудебного разрешения; в-четвертых, это подход, основанный на примирении. С помощью этих подходов исследуются и оцениваются конкретные возможности и сущность медиации. Анализ результатов показывает, что (1) проведение всестороннего исследования и научного анализа концепции медиации имеет не только теоретическое, но и большое практическое значение для реализации ее основных принципов и их проявления в процессе урегулирования споров (конфликтов) в системе образовательных учреждений; (2) раскрывают принципы и значение медиации, а также указывает на установление роли медиатора в разрешении спора (конфликта) в образовательных учреждениях Республики Казахстан. Важно решить эту проблему. Это отражает роль и место медиации в процессе разрешения спора (конфликта), возникающего между субъектами в образовательных организациях различного уровня.

Ключевые слова: *медиация, государство, право, право, власть, образование, медиативные подходы.*

RAKHMETULINA Bagdad

Candidate of Law,Head of the Department of Law of Kokshetau University named after Sh.Ualikhanov

OMAROVA Ainur

lawyer of the Almaty City Bar Association, Master of Laws

ON THE NEED FOR MEDIATION IN THE FIELD OF EDUCATION

Annotation. *An urgent topic is the consideration of mechanisms for the implementation of mediation procedures in legal practice, including the study of the use of mediation in the educational process. The study of literature and legislation provides an exhaustive description of the methods of mediation, in particular, gives an idea of the possibilities of using mediation procedures in criminal, civil and administrative cases, their effectiveness. The purpose of the study is a comprehensive, comprehensive study of the legal issues of dispute resolution (conflicts) in educational institutions of the Republic of Kazakhstan through mediation. There are basic ways to use mediation: firstly, it is a regulatory approach to conflicts; secondly, it is an alternative way to resolve conflicts; thirdly, it is a modern tool for out-of-court resolution; and fourthly, it is an approach based on reconciliation. With the help of these approaches, the specific possibilities and essence of mediation are explored and evaluated. The analysis of the results shows that (1) conducting a comprehensive study and scientific analysis of the concept of mediation is not only theoretical, but also of great practical importance for the implementation of its basic principles and their manifestation in the settlement of disputes (conflicts) in the system of educational institutions; (2) reveal the principles and significance of mediation, and also indicates the establishment of the role of a mediator in resolving a dispute (conflict) in educational institutions of the Republic of Kazakhstan. It is important to solve this problem. This reflects the role and place of mediation in the process of resolving a dispute (conflict) that arises between subjects in educational organizations of various levels.*

Keywords: *mediation, state, law, law, government, education, mediation approaches.*

Кіріспе. Қазақстандық заң әдебиетінде Қазақстан Республикасының білім беру мекемелеріндегі дауларды (жанжалдарды) медиация тәртібімен шешудің құқықтық мәселелері ғылыми зерттеулердің объектісіне әлі де айнала қойған жоқ. Дей тұрғанымен, бұл мәселенің кейбір қырлары қазақстандық және шетелдік ғалымдардың бірқатар еңбектерінде зерттелген.

Бұл мәселе отандық заң ғылымында теория тұрғысынан аз зерттелген және жанжақты теориялық зерттеуді қажет етеді.

Қазақстан Республикасының білім беру мекемелеріндегі дауларды (жанжалдарды) медиация тәртібімен шешудің құқықтық мәселелері Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары аясында ғылыми негізделген іс-шараларды әзірлеуден тұрады. Қазақстан Республикасының білім беру мекемелеріндегі дауларды (жанжалдарды) медиация тәртібімен шешу мәселесі Қазақстан үшін жаңа болып табылады, ал елімізде білім беру мекемелеріндегі дауларды (жанжалдарды) медиация технологияларын қалыптастыру үдерісі енді ғана дамып келеді. Құқық қолдану тәжірибесі осы қызметті ғылыми зерттеулерден де, құқықтық реттеуден алда келеді және ол бүгінде кең ғылыми зерттеуді қажет етіп отыр.

Ма**териалдар мен әдістері** Авторлар Қазақстан Республикасының және шет елдердің білім беру мекемелерінде жанжалды реттеу кезінде медиация қағидаттарын іске асыру дәрежесіне салыстырмалы құқықтық талдау жүргізуді мақсат етіп қояды. Бұл мәселені шешу Қазақстан Республикасының және шет елдердің білім беру мекемелерінің субъектілері арасындағы жанжалды реттеуде медиацияны енгізу тәжірибесін қорытындылауға мүмкіндік береді.

Осы еңбекте кешенді салыстырмалы - құқықтық зерттеу негізінде Қазақстан Республикасының білім беру мекемелеріндегі дауларды (жанжалдарды) медиация тәртібімен шешудің құқықтық мәселелері жолдары туралы жаңа теориялық ережелер тұжырымдалған; Қазақстан Республикасының білім беру мекемелеріндегі дауларды (жанжалдарды) шешуге бағытталған медиацияның әдістері мен технологиялары ашылады. Құқық қолдану практикасы ғылыми ізденістерден де, осы процесті құқықтық реттеуден де алда тұр, бұл кең ғылыми зерттеулерді қажет етеді: біріншіден, Қазақстанда медиация тек зерттеушілердің назарын аударып, қызығушылығын тудыратын салыстырмалы түрде жаңа құбылыс болып табылады, бірақ қазақстандық заң практикасында біртіндеп шындыққа айналуда. Екіншіден, Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі медиация - бұл білім беру үдерісіне қатысушылар - білім алушылар (мектеп оқушылары, студенттер), мұғалімдер (оқытушылар мен профессорлар), білім беру мекемелерінің әкімшілігі мен ата-аналар арасындағы дауларды, жанжалды жағдайларды шешуге бағытталған инновациялық әдіс. Бұл әдіс басты мақсатты шешуге бағытталған - қауіпсіз кеңістікті құру, онда тіпті өте күрделі даулар мен қақтығыстар сындарлы түрде шешілуі мүмкін. Мұның бәрі өзінің теориялық түсінігін қажет етеді. Үшіншіден, медиация институтына дамудың оң динамикасын беру үшін жоба шеңберінде осы білім беру мекемесінің Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде одан әрі даму жолдарын анықтау қажет.

Медиация жанжалдарды шешудің соттан тыс әдісі ретінде бірқатар артықшылықтарға ие, олар келесідей көрінеді: бұл іскерлік және адами қатынастарды сақтауға мүмкіндік береді; эмоционалды-психологиялық стрессті босатады; ереже бойынша, әділ шешім қатысушылардың өзара мүдделері негізінде қабылданады;

қатысушылар келіссөздер процесін басқарады, уақыт пен қаржылық ресурстарды үнемдейді; стандартты емес және икемді шешімдер; құпиялылық және жария шешімдер.

Бірақ медиацияның жоғарыда аталған артықшылықтарына қарамастан, медиация процедурасын қоғамдық өмірдің белгілі бір салаларында, оның ішінде білім беруде қолдану мәселелері әлі күнге дейін шешілмеген және заңнамадағы олқылықтар жойылған жоқ.

Медиация рәсіміндегі алғашқы проблемалардың бірі - азаматтардың дауларды шешудің салыстырмалы түрде жаңа тәсіліне деген сенімінің болмауы. Мұны көбінесе халықтың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының төмендігімен, дауларды достықпен шешу дағдыларының жоқтығымен, қоғамдағы агрессия мен қақтығыстардың жоғары деңгейімен түсіндіруге болады.

Нәтижелер, талқылау. Қазақстандық қоғамның қазіргі даму жағдайында азаматтық даулар санының, күрделілігі мен ауқымының едәуір өсуі байқалады. Отандық сот жүйесі осы проблемаларды шешу үшін республикалық бюджеттен қомақты қаражатты бөліп, маңызды жүктемелерді бастан кешуде. Жыл сайын орта есеппен сот жүйесінен 7 миллионға дейін азаматтық-құқықтық даулар өтеді. Еліміздің министрліктері мен ведомстволарында әкімшілік персоналдың жұмыс уақытының 18% -на дейін төменгі

ұйымдардың азаматтарының шағымдары мен өтініштерін қарау үшін бөлінеді. Көптеген сарапшылар жанжалдарды реттеу мен шешудің кез-келген әдісін сот процестеріне қатысы жоқ деп санайды [1, 29-32 бб.].

Шетелдік ғылыми тұжырымдамаларда әлеуметтік дауды сот арқылы шешуге балама болатын барлық технологияларды белгілеу үшін «даулар мен жанжалдарды альтернативті шешу» (ДЖАШ) тұжырымдамасы кең қолданылады [2].

Жанжалдарды соттастырудың баламалары бұрыннан бар, бірақ ғылымда ресми танылған және қабылданған ретінде ДЖАШ технологиясы АҚШ-та және Батыс Еуропада 1970 жылдары ғана пайда болды.

Еуропалық комиссия дау-дамайды шешудің баламалы әдістерінің маңыздылығын мойындады және бұл әдістер медиацияны қолдану арқылы дауларды бітімгершілікпен шешуге және медиация мен сот практикасын тең естіруге бағытталған.

Дауды шешудің баламалы әдістері, әдетте, сотқа жүгінгеннен гөрі ресми емес, қымбат емес және көп уақытты қажет етпейді. Дауларды шешудің альтернативті әдістері деп келіспейтін тараптардың сотқа жүгінбей-ақ келісімге келуіне көмектесу үшін жасалған әдістер мен тәсілдерді айтады [3].

Ұлыбританиядағы дауларды шешудің жетекші орталығында жүргізілген тәжірибе көрсеткендей, іс-шаралардың 85% -дан астамы және жанжалдарды альтернативті әдістермен шешу сәтті болды және сотқа жүгінуге мәжбүр болмаған адамдардың бюджетін айтарлықтай үнемдеді.

Қазіргі пікір бойынша даулар мен қақтығыстарды баламалы жолмен шешуге азаматтық қоғам институттарымен үнемі және тығыз өзара әрекеттесу кезінде ғана жетістікке жетуге болады дейді [4].

Осыған байланысты 1980 жылдардағы қарапайым даулар мен жанжалдарды шешуде, мысалы, қоғамдық тәртіпті қорғау саласында жеке қоғамдық ұйымдардың қатысу тәжірибесі белгілі қызығушылық тудырады.

Қоғамдық өмірдің түрлі салаларындағы келіспеушіліктер мен дауларды шешудің маңызды құралы - бұл бітімгершілік рәсімдері мен жанжалды жағдайларды сотқа дейінгі реттеу механизмін қолдану.

Медиация өзінің қазіргі мағынасында 20 ғасырдың екінші жартысында, ең алдымен, англосаксон құқығы елдерінде - АҚШ, Австралия, Ұлыбританияда дами бастады. Содан кейін ол біртіндеп Еуропада тарала бастады. Медиацияны қолданудың алғашқы әрекеттері, әдетте, отбасылық қатынастар саласындағы дауларды шешуге қатысты болды. Кейіннен медиация жергілікті қауымдастықтардағы қақтығыстардан бастап коммерциялық және қоғамдық саладағы күрделі көпжақты қақтығыстарға дейінгі көптеген қақтығыстар мен дауларды шешуде мойындалды [5].

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, медиация процедурасы жанжалға қатысушылардың моральдық, материалдық және уақытша шығындарын барынша азайтуға мүмкіндік береді, сонымен бірге құпиялылықты сақтайды және жанжалды ымыраға келтіруге жалпы назар аударады. Сонымен бірге медиация практикасы жалпы азаматтық даулар мен жанжалды жағдайларды шешуде ғана емес, сонымен қатар білім алушылар, білім беру ұйымдарының қызметкерлері мен әкімшіліктері бола алатын білім беру саласында да оңтайлы қолданылуы мүмкін.

Қазіргі кезде медиация әлемдегі қақтығыстарды шешудің кең таралған соттан тыс әдістерінің бірі болғанына қарамастан, көптеген елдерде бұл процесті заңнамалық деңгейде егжей-тегжейлі реттеу жақында алынды.

Қазақстан Республикасында «Медиация туралы» Заң 2011 жылдың 28 қаңтарында қабылданды. Осы Заң Қазақстан Республикасында медиацияны ұйымдастыру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді, оның принциптерін, жүргізу тәртібі мен медиатор мәртебесін айқындайды [1].

Қазіргі кезде медиация проблемалары (латын тілінен «mediare» - «делдалдық ету») жанжалды жағдайлардың алдын алу мен шешуге көзқарас ретінде ғалымдар тарапынан белсенді талқылануда. Медиация - бұл екі тарапты да қанағаттандыратын шешім табу үшін жанжалдасушы тараптардың медиатордың қатысуымен келіссөздер жүргізу процесі.

Сонымен, О.В. Аллахвердова «медиация - бұл келіссөздер процесі, бұл медиатор-делдал ұйымдастырушы болып табылады және келіссөздерді тараптар ең тиімді шындыққа келіп, екі жақтың да мүдделерін қанағаттандыратындай етіп басқарады, нәтижесінде тараптар өз арасындағы қақтығысты шешеді» [6]. Бұл анықтама тұжырымдаманың мәнін толығымен ашады.

Ресей қоғамындағы медиацияның рөлі мен маңыздылығын бағалай отырып, профессор Ц.А. Шамликашвили медиацияны қалыптастыру мен дамытудың үш негізгі элементі қазірдің өзінде бар екенін дұрыс атап өтті: 1) «Дауды медиатордың қатысуымен шешудің баламалы рәсімі (медиация рәсімі) туралы» 2010 жылғы 27 шілдедегі No 193-ФЗ Федералдық заңы; 2) медиацияны қолданушылар ретінде халықты және әртүрлі топтарды ақпараттандыру; 3) медиаторлардың кәсіби қауымдастығының пайда болуы мен қалыптасуы.

Заңға сәйкес медиация процедурасы - тараптардың ерікті келісімі негізінде медиатордың көмегімен дауларды өзара қолайлы шешімге келу үшін шешу тәсілі.

Басқаша айтқанда, бұл келіспеушілікке мүдделі емес үшінші бейтарап тараптың қатысуымен дауларды шешудің сот процедурасына балама болып табылады, бұл келісім жасасуға көмектеседі [7, б.73].

Қақтығыстарды шешу кезінде медиацияны қылмыстық-құқықтық саланы қоспағанда, көп жағдайда қолдануға болады.

[1] «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңы № 401-IV 28 қаңтар 2011 жылы қабылданған // https://online.zakon.kz

Медиация қайшылықтарды шешудің, әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың және білім алмасу процесінде жағымды орта құрудың заманауи тәсілі ретінде А. Н. Арганова, И. С. Бубнова, Л. М. Карнозова, Т. А. Кушмет, Е. Г. Пригодич, А. С. Чуприс, A. Derner, P.Gkorezis, S.Chima, F. Javed және т.б. еңбектерінде зерттелген.

Медиация - бұл білім беру мекемесінің қызметіндегі жаңа тәжірибе. XXI ғасыр басындағы шындық мектептер мен университеттердегі жанжалды жағдайлардың өсуін көрсеткендіктен, оқу процесіне қақтығыстардың алдын алуға және шешуге ықпал ететін медиация процедураларын енгізу қажет болды [8, б.81].

Шет елдерде жасалған бітімгершілік келісімдердің саны ТМД елдеріне, оның ішінде Ресей мен Қазақстан Республикаларына қарағанда әлдеқайда көп. Біздің республикада бұл тәжірибе шетелдегідей кең қолданылмайды.

Барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарындағы дауларды (жанжалдарды) реттеу мәселесі Қазақстан үшін жаңа болып табылатындығында және республикамыздың білім беру жүйесінде дауларды (жанжалдарды) шешуге арналған медиация технологияларын енгізу процесінің өзі жаңа қалыптасуында.

Қорытынды. Бұл жұмыс білім беру үдерісінде қолданылатын медиативтік әдістерді жан-жақты зерттеуге бағытталған және осы салада медиацияны қолданудың бірқатар ықтимал жолдары болғанымен, әрбір тәсілді іске асырудың әртүрлі екенін көрсетеді. Сонымен қатар, аталған еңбекте, елімізде, білім беруде медиативтік жолдарды кеңінен қолдану қажеттігі бар екенін және осы ретте шетелдік тәжірибенің оңтайлы тұстарын және тәсілдерін қолданудың тиімділігін растайтын көптеген дәлелдер бар екенін көрсетеді.

Білім беру үдерісінде медиацияны қолданудың негізгі тәсілдері бөлінді:

1) жанжалдарды реттеуші амал-тәсілдер;
2) жан-жалдарды шешудің балама тәсілі;
3) соттан тыс шешудің заманауи құралы;
4) татуласуға негізделген тәсіл.

Осы төрт тәсіл аясында білім беру саласында медиацияны қолданудың нақты әдістері қарастырылды.

Медиацияны қолдану тек белгілі бір салаларды қамтып қоймай, қазіргі уақытта ол заманауи құралға айналды. Медиацияны кез келген салада қолдану қажеттігі соңғы уақыттарда өсіп келеді. Нәтижесінде медиацияны қолданудың ерекше қажеттіліктері мен тәуекелдерін ескеру үшін еліміздің заңнамасын және құқықтық тәжірибесін одан ары дамыту қажеттігі бар. Жоғарыда қарастырылған медиацияны қолданудың тәсілдері білім беру саласында медиативтік процедураларды қолдануды қамтиды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Барбашина Е. А. Применение альтернативных форм разрешения конфликтов в современном мире // Материалы Всероссийской научно-практической конференции: Медиация в современном мире: проблемы и перспективы развития – 30 апреля 2019 - 252 с.
2. Газл Ф. Конфликт-менеджмент.– Калуга, 2014. – 214 с.
3. Носырева Е.И. Альтернативное разрешение споров в США.– М., 2015. - 427с.
4. Е.А. Никитина, Кузнецова А.А. Профессиональное самоопределение старшеклассников в контексте осмысленности жизни.//Известия Юго-Западного государственного университета. Серия «Лингвистикаи педагогика».- 2015.- №4 (17). - С.129-136
5. Нигматуллина Т.А. Политическая медиация: Учебное пособие – 2016 – 369с.
6. Аллахвердова О.В., Карпенко А.Д. Медиация — переговоры с участием посредника.

— СПб.: Издательский дом Роза мира, 2013 - 178 с.
7. Панова И.В. Медиация: проблемы и пути их решения // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – 2011. – № 10. – С.73–83.
8. Гугуева Д. А., Еремина А. С. Медиация в образовательной среде.//Обзор НЦПТИ – 2018 – № 1 – С.80-85.

REFERENCES

1. Barbashina E. A. Primenenie al'ternativnyh form razreshenija konfliktov v sovremennom mire // Materialy Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii: Mediacija v sovremennom mire: problemy i perspektivy razvitija – 30 aprelja 2019 - 252 s.
2. Gazl F. Konflikt-menedzhment.– Kaluga, 2014. – 214 s.
3. Nosyreva E.I. Al'ternativnoe razreshenie sporov v SShA.– M., 2015. - 427s.
4. E.A. Nikitina, Kuznecova A.A. Professional'noe samoopredelenie starsheklassnikov v kontekste osmyslennosti zhizni.//Izvestija Jugo-Zapadnogo gosudarstvennogo universiteta. Serija «Lingvistikai pedagogika».- 2015.- №4 (17). - S.129-136
5. Nigmatullina T.A. Politicheskaja mediacija: Uchebnoe posobie – 2016 – 369s.
6. Allahverdova O.V., Karpenko A.D. Mediacija — peregovory s uchastiem posrednika. — SPb.: Izdatel'skij dom Roza mira, 2013 - 178 s.
7. Panova I.V. Mediacija: problemy i puti ih reshenija // Vestnik Vysshego Arbitrazhnogo Suda Rossijskoj Federacii. – 2011. – № 10. – S.73–83.
8. Gugueva D. A., Eremina A. S. Mediacija v obrazovatel'noj srede.//Obzor NCPTI – 2018 – № 1 – S.80-85.